La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI

BARCELONA CAPITAL MEDITERRÀNIA

MUHBA
MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI

BARCELONA CAPITAL MEDITERRÀNIA

Ajuntament de Barcelona

← Plaça de la Rosa dels Vents. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

Introducció

L'enderroc de la muralla de mar entre 1878 i 1881 va projectar Barcelona sobre el seu litoral, per bé que només de manera potencial. Les línies ferroviàries de la costa i la xarxa interna del port dibuixaven un cinturó de ferro que havia de constrènyer la trobada dels barris de la ciutat amb la Mediterrània durant gairebé un segle. Un conjunt de projectes urbans encetats als anys vuitanta del segle passat esdevindria decisiu per a la formació d'un litoral obert del qual la gent de la ciutat s'ha anat apropiant intel·lectualment, una conquesta que encara afronta zones de llimbs i reptes importantíssims.

Fa cinc segles de l'anhelada consecució, l'any 1477, d'un primer port artificial per a la ciutat i fa dos-cents quaranta anys de la publicació de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* d'Antoni de Capmany, fonament del que l'historiador Ramon Grau ha anomenat «teoria marítima de Barcelona». El vincle entre la ciutat i el mar continua vigent avui com una de les claus del seu futur, en temps de les metròpolis globals.

Aquest llibret correspon a l'exposició sobre *La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI*, a la capella de Santa Àgata. La mostra s'integra en el projecte del MUHBA d'abordar diferents episodis de la trajectòria de Barcelona i el vincle amb el mar com a motor de la seva història, des de la ciutat medieval al nostre temps: *El port franc i la fàbrica de Barcelona* en 2018, *Barcelona capital mediterrània. La metamorfosi medieval, segles XIII-XV* (de la qual la mostra que ens ocupa exerceix com a contrapunt contemporani) a la primavera de 2019 i, properament, *El port modern*, en el marc dels actes del 150 aniversari de la Junta d'Obres del Port.

De la muralla de mar a la muralla de ferro

La muralla de mar s'estenia des de les Drassanes fins al baluard de Sant Ramon. Va ser el darrer tram que es va construir, quan les necessitats de defensa davant dels possibles atacs per via marítima van fer que la monarquia pressionés contra la pervivència medieval d'un front litoral obert.

L'enderroc de les muralles de Barcelona es va emprendre el 1854 i es va completar en pocs anys amb l'excepció de la muralla de mar, que havia esdevingut molt popular com a passeig i mirador elevat sobre la costa. El factor determinant per al seu desmantellament, entre 1878 i 1881, va ser el moll de ribera amb *docks* previst pel *Proyecto para la mejora y ensanche del puerto de Barcelona* de Josep Rafo, aprovat el 1860. El nou passeig ciutadà es va fer a cota de port, de manera que la vista panoràmica del mar es va anar perdent, amagada darrere dels magatzems comercials que s'hi edificaven.

↑ Vista aèria del litoral de Barcelona, mitjan segle XIX. Gravat d'Alfred Guesdon. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

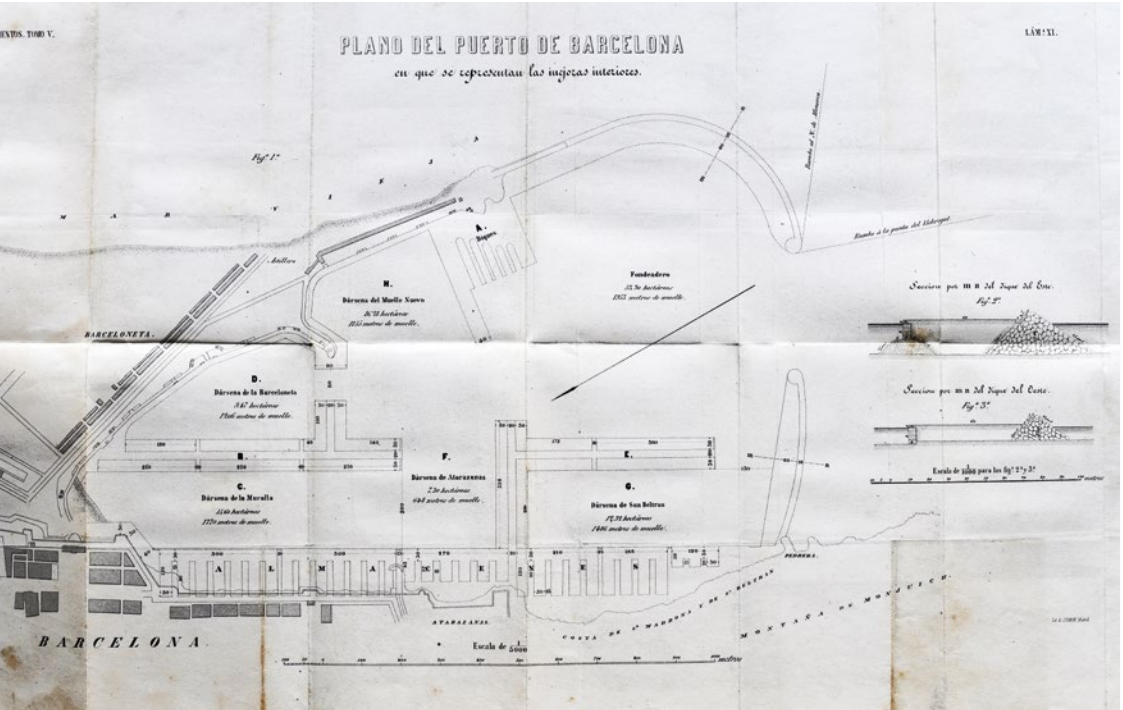

↓ Planta general del projecte de Josep Rafo, 1860. Col·lecció particular de Joan Alemany

→ El moll de muralla, vers 1888. Arxiu fotogràfic del Museu Marítim de Barcelona

D'altra banda, el *Proyecto de reforma y ensanche de la ciudad de Barcelona* d'Ildefons Cerdà, de 1859, preveia el perllongament pel litoral del ferrocarril Barcelona-Mataró, inaugurat el 1848. El 1881 es va obrir la línia Vilanova-Barcelona fins al Morrot i el 1912 es va connectar la xarxa ferroviària del port amb l'estació de França. Una nova muralla, aquesta de ferro, tornava a separar la ciutat del mar i, com en el cas de la precedent, només la Barceloneta en restava exclosa.

→ Circulació d'un tren de mercaderies per la via del passeig de Colom, vers 1925. Arxiu fotogràfic de l'Autoritat Portuària de Barcelona (cortesia de Joan Alemany)

Del litoral industrial al litoral marginal

La industrialització de Barcelona es va accelerar a la segona meitat del segle XIX, gràcies a iniciatives atretes per la disponibilitat d'aigua, pel ferrocarril i per un port modern que afavoria l'exportació. La segregació d'usos que va comportar la construcció d'un Eixample amb vocació residencial acabà d'estimular l'auge industrial del Poblenou i de les poblacions veïnes de Sants i Sant Martí de Provençals. Es configurava així un paisatge costaner on les fàbriques eren les grans protagonistes.

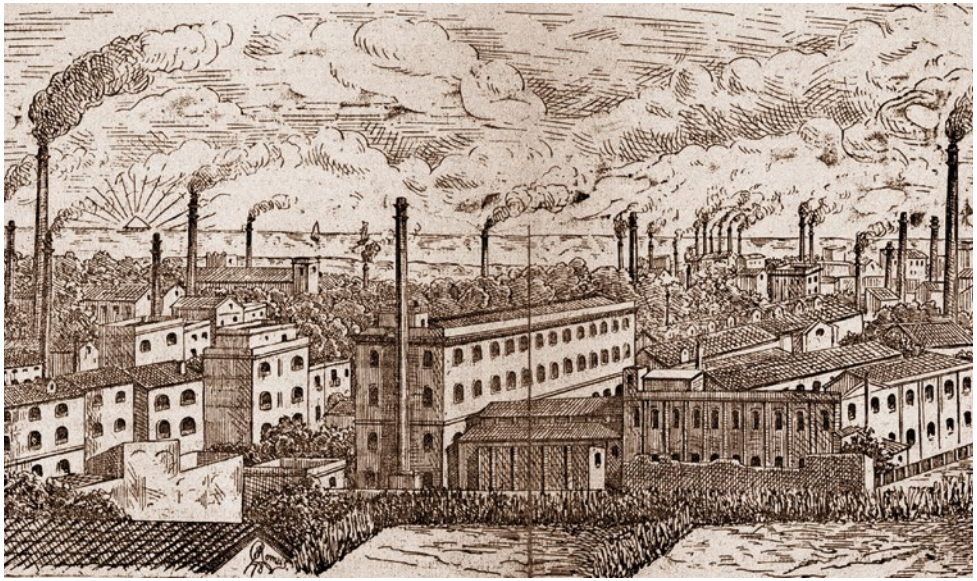

La franja de terreny entre les vies litorals i el mar es va anar degradant, una situació agreujada pel posterior declivi industrial i l'abandó de les grans instal·lacions productives. La costa de Barcelona va esdevenir un abocador indiscriminat de deixalles i aigües brutes amb el qual van haver de conviure els pobladors del Somorrostro, Pequín i el Camp de la Bota.

↑ Paisatge fabril del Poblenou. Capçalera del diari *El Pueblo Martinense. Semanario científico, literario y de intereses morales y materiales. Año I*, Sant Martí de Provençals, 21 de setembre de 1879. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

↑ Roba estesa al Camp de la Bota. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

Només la Barceloneta conservava espais de platja de bona qualitat ambiental, raó per la qual s'hi van concentrar *establiments de bany* emparats per concessions privatives: els Baños del Astillero (1856), els Baños Orientales (1872), els Baños de San Sebastián (1893), etc. Aquelles barreres a l'accés lliure al mar, de vigència centenària, van ser finalment abolides per la Llei de costes de 1986.

↓ Esplanada davant del mur dels Baños del Astillero, vers 1950. Col·lecció Fons Popular Barceloneta, Arxiu Municipal del Districte de Ciutat Vella

Transformacions recents del litoral

La transformació de Barcelona des de la recuperació dels ajuntaments democràtics sol explicar-se com a resultat de tres fases successives, amb reflex directe al litoral de la ciutat.

La primera, la dels anys vuitanta, va posar l'accent en la millora de la qualitat de l'espai públic com a instrument de cohesió territorial i social. La reurbanització i incorporació del Moll de la Fusta a la trama urbana va suposar la primera obertura al mar i l'inici de la transformació d'una part molt important del port en ciutat.

La segona, dissenyada per a les Olimpíades de 1992, va actuar sobre els sistemes generals (viaris, ferroviaris, de sanejament...) i va regenerar les quatre grans àrees olímpiques. La Vila i el Port olímpics, amb les noves platges i les nous parcs del litoral, van fer d'aquells espais abans marginals un nou centre de la ciutat i de l'imaginari col·lectiu.

La tercera, centrada en la renovació de l'àrea del llevant —des de La Sagrera fins al 22@—, va culminar amb el Fòrum la transformació iniciada en les dues etapes anteriors. Es va completar així la recuperació del front litoral fins al Besòs, amb nous parcs, la gran esplanada sobre la depuradora i el Port Fòrum. També es va incidir en els sistemes generals, amb la internalització de les infraestructures mediambientals i energètiques com a estratègia de recentralització d'uns espais considerats perifèrics fins llavors.

La suma de totes les actuacions va generar, en dues dècades, un nou perfil del litoral de Barcelona.

→
La Balconada del Moll de la Fusta, al segle XXI.

El litoral de llevant de Barcelona, al segle XXI.

El Port Fòrum, al segle XXI.

Arxiu fotogràfic de Barcelona Regional

1956
2019

Ortofotomapa del litoral de 1956, amb la línia de costa actual sobreimpresa. Arxiu documental de Barcelona Regional

Cap a un altre model

La transformació del litoral de Barcelona no ha estat un fet aïllat. Com en altres ciutats del món, l'inici del període postindustrial va provocar que els entorns portuaris experimentessin un èxode progressiu de les companyies manufactureres. Hi restaren alliberades, així, grans extensions de sòl urbà, amb la possibilitat que la ciutat se n'apropiés o reapropiés.

Ciutats de referència en la recuperació i integració urbana dels vells àmbits portuaris. Arxiu documental de Barcelona Regional

Tanmateix, ha emergit una crítica àmplia als paradigmes de regeneració i desenvolupament dels espais litorals del segle XX, promoguts sovint per una aliança entre l'Administració pública i grups emprenedors del sector terciari. Les fórmules de gestió han

↑ La platja de Sant Sebastià i l'Hotel Vela. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

implicat, en molts casos, cessions d'ús privatiu del domini públic que han afavorit activitats de consum i oci en comptes d'usos més marítims.

S'albira, doncs, una nova etapa en la transformació del litoral urbà, a la recerca d'una altra relació de la gent amb la costa i el mar, ancorada en el tarannà del territori i la idiosincràsia de la seva gent, i orientada a les necessitats i aspiracions de la ciutadania. Es tracta de trobar un model on les persones dels barris visquin amb plenitud els espais litorals i el front marítim, sentint que són «la seva terra» i «el seu mar». Dita apropiació intel·lectual resulta imprescindible per a la *maritimitat* que Barcelona hauria de recuperar.

→ Ciutadans i ciutadanes al Moll de la Fusta. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

Noves mirades

Els onze barris que integren el litoral de Barcelona configuren un paisatge social divers, complex i dinàmic. Experimenten els mateixos problemes globals que la resta de la ciutat, però pateixen més l'impacte del turisme, en concentrar-s'hi un elevat nombre d'icones i atractius de visita, especialment al districte de Ciutat Vella. Anualment, 13 milions de persones visiten el front litoral, sobretot per l'oferta d'esbarjo, turisme i esport. En determinats àmbits, la pressió exercida és molt forta.

El litoral es presenta com un espai d'oportunitats i un actiu econòmic molt important per a la ciutat. Té una gran capacitat d'atracció laboral i l'efecte multiplicador de les activitats marítimes és superior al de moltes altres. Els projectes d'economia blava —singularment, els que neixen d'iniciatives d'economia social i solidària— generen ocupació de qualitat i fomenten la identitat marítima de la ciutat.

El medi litoral presta serveis ambientals clau: regula el clima, protegeix les infraestructures que hi ha darrere de les platges, proveeix d'aliment, etc. Però alhora també és el destí final de tots els fluxos de conca i del sanejament de la ciutat, factor que compromet la seva qualitat ambiental. Cal divulgar i donar a conèixer la vulnerabilitat de l'ecosistema litoral i endegar noves accions individuals, grupals i sistèmiques per preservar-ne la salut.

→
Concert a la platja del Bogatell, Mercè 2018. Fotografia de Xavi Torrent

Pescadors fent feina. Cortesia de la Confraria de Pescadors de Barcelona

Vaixells de vela atracats a la Dàrsena Nacional. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

Guingueta promoguda pel projecte d'economia social i solidària *Barceloneta Proa a la Mar* a la plaça Charles Darwin. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

Fauna marina del litoral de Barcelona. Arxiu fotogràfic del Zoo de Barcelona

↓ Mapa de situació dels parcs del litoral. Arxiu documental de Barcelona Regional

Per una construcció participativa

Malgrat les seves limitacions, les actuacions de les darreres tres dècades han permès obrir Barcelona al mar i apropar el mar a la ciutadania. S'han regenerat i recuperat espais industrials i portuaris obsolets, s'ha millorat la qualitat ambiental de les platges i el medi marí, i s'han construït nous equipaments i grans espais públics. Avui el litoral és indissociable de la identitat de la ciutat i ha esdevingut una referència internacional. Tanmateix, romanen trams per acabar i hi ha usos —alguns de conflictius— que no s'havien previst en dissenyar la transformació.

↑ Aparcament tolerat de la platja de Llevant. Arxiu fotogràfic de Barcelona Regional

Correspon a la ciutat postular el model que vol per al seu litoral, focalitzat en la capacitat de les persones per donar vida als indrets. Cal regenerar l'espai públic amb fórmules que augmentin la seva rendibilitat social i generin, alhora, noves oportunitats per a la recuperació de la identitat marítima. La consideració integral del litoral com un sistema maritimoterrestre que forma part del medi ambient i que ha de ser preservat, i la seva resiliència física i econòmica més enllà dels cicles globals, n'haurien de ser també principis inspiradors.

↑ Accés al mar per la rambla del Poblenou. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

La ciutat té pendent culminar la conquesta del litoral com a espai públic de qualitat, obert i gaudit per tota la ciutadania, i per fer-ho ha d'aconseguir la complicitat de tots els actors clau d'aquest territori singular.

← Treball en grup del fòrum participatiu del Pla litoral, desembre de 2018. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

El litoral de la ciutat a la capella Reial

La maqueta a escala 1:1000 que s'exposa a la capella de Santa Àgata va ser elaborada inicialment per un grup d'estudiants del Màster d'Arquitectura de la Universitat Internacional de Catalunya per emmarcar i contrastar les propostes dels seus treballs acadèmics centrats en el litoral de la nostra ciutat.

Barcelona Regional va aprofitar la base i la va completar per tal d'ajudar a situar les diferents propostes que s'estan elaborant en el marc del Pla estratègic dels espais del litoral, elaborat per l'Ajuntament de Barcelona a través d'un procés participatiu obert a la ciutadania al llarg dels anys 2018 i 2019. Es tracta, doncs, d'una acció de «reciclatge» que de ben segur farà més entenedora la informació proporcionada als monitors de vídeo que l'acompanyen.

← Maqueta a escala 1:1.000 del litoral de Barcelona. Arxiu fotogràfic de Barcelona Regional

↓ Cloenda del fòrum participatiu del Pla litoral, desembre de 2018. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

Litoral de Barcelona, 2018. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI. Barcelona capital mediterrània

EXPOSICIÓ
Març a octubre de 2019

Organització i producció: Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona; Barcelona Regional; MUHBA - Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

Coordinació: Marc Garcia (Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona) i Josep Bohigas i Juan Carlos Montiel (Barcelona Regional)
Coordinació tècnica: Iris Garcia
Disseny museogràfic: Josep Bohigas
Disseny gràfic: Claudia Parra, Andrea Manenti
Revisió lingüística i traduccions: Manners Traduccions
Producció, muntatge i transport: Central de Projectes

Audiovisuals: Guió i documentació: Barcelona Regional; Producció: La Creativa

Model del litoral a escala 1:1000: Alumnes de l'Escola d'Arquitectura de la Universitat Internacional de Catalunya

© Imatges: Autoritat Portuària de Barcelona; Barcelona Regional; Museu Marítim de Barcelona; Oficina Estratègica de l'Àmbit del Litoral; Zoo de Barcelona; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; Arxiu Municipal de Ciutat Vella; Arxiu Municipal de Sant Martí; Col·lecció Joan Alemany; Confraria de Pescadors de Barcelona; Xavi Torrent

Activitats, visites i itineraris: MUHBA; Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona; Barcelona Regional
Educació: MUHBA
Comunicació: MUHBA; Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral; Barcelona Regional
Atenció al públic: MUHBA i Expertus
Seguretat: MUHBA i Grupo Control

Amb el suport de Barcelona Regional

BR BARCELONA REGIONAL AGÈNCIA DESENVOLUPAMENT URBÀ

LLIBRET DE SALA

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona:
Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castaño, Joan Subirats Humet, Marc Andreu Acebal, Águeda Bañón Pérez, Jordi Campillo Gámez, Bertran Cazorla Rodríguez, Núria Costa Galobart, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralt Brunet

Col·lecció MUHBA Llibrets de Sala
Direcció de la col·lecció: Joan Roca i Albert
Edició: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, MUHBA (Museu d'Història de Barcelona)

La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI. Barcelona capital mediterrània

Text: Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral (Ajuntament de Barcelona) i Barcelona Regional
Coordinació editorial: Marc Garcia (Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral); Ioanna Spanou i Miquel Pybus (Barcelona Regional)
Redacció i revisió: Marc Garcia i Juan Carlos Montiel; amb la col·laboració de Ramon J. Pujades i Joan Roca (MUHBA)
Revisió lingüística i traduccions: Manners Traduccions
Disseny i maquetació: Andrea Manenti
Impressió: Naop

Primera edició: març de 2019
© de l'edició: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona
© dels textos: els seus autors
© de les imatges: Autoritat Portuària de Barcelona; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; Arxiu Municipal de Ciutat Vella; Arxiu Municipal de Sant Martí; Barcelona Regional; Col·lecció de Joan Alemany; Confraria de Pescadors de Barcelona; Museu Marítim de Barcelona; Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona; Xavi Torrent; Zoo de Barcelona

Coberta: Plaça de la Rosa dels Vents. Arxiu fotogràfic de l'Oficina Estratègica de l'Àmbit Litoral, Ajuntament de Barcelona

S'han fet totes les gestions posibles per identificar els propietaris dels drets de les fotografies. Qualsevol error o omissió s'haurà de notificar per escrit a l'editor i es corregirà en edicions posteriors.
En queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor en els termes marcats per la llei.

DL: B 9672-2019
ISBN: Ajuntament de Barcelona 978-84-9156-220-7

barcelona.cat/barcelonallibres
www.museuhistoria.bcn.cat

PROJECTE MUSEÍSTIC BARCELONA CAPITAL MEDITERRÀNIA

Barcelona capital mediterrània aborda la trajectòria de la ciutat i el vincle amb el mar com a motor de la seva història amb l'exposició *La metamorfosi medieval, segles XIII-XV* al Saló del Tinell i amb la mostra ***La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI***, a la capella de Santa Àgata, com un contrapunt dels nostres dies. Continua així el cicle que el MUHBA va iniciar amb la mostra *El port franc i la fàbrica de Barcelona* en 2018 i que es clourà amb una exposició sobre el port modern, amb motiu del 150 aniversari de la Junta d'Obres.

AMB EL SUPORT DEL CERCLE DEL MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Patrons benefactors: Ara, Consorci de la Zona Franca, El Periódico, Fira de Barcelona, Mercabarna, Port de Barcelona
Patrons institucionals: Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Consell Econòmic i Social de Barcelona, Ateneu Barcelonès, Sport Cultura Barcelona, Associació Consell de Cent, Institut Europeu de la Mediterrània, Fundació Centre Internacional de Música Antiga, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, Fundació Museu Historicosocial de La Maquinista Terrestre i Marítima i de Macosa, Cambra de Comerç de Barcelona, Fundació Pau Casals, FAVB-Associació de Veïns i Veïnes de Barcelona
Associats i amics: iGuzzini, Grup Julià

CERCLE DEL MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

MUHBA
MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

MUHBA Llibrets de sala

1 Barraques. La ciutat informal
2 Barcelona connectada, ciutadans transnacionals
3 Barcelona i els Jocs Florals, 1859
4 Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897
5 Salomó ben Adret de Barcelona, 1235-1310
6 Ja tenim 600! La represa sense democràcia
7 La revolució de l'aigua a Barcelona
8 Murals sota la lupa. Les pintures de la capella de Sant Miquel
9 Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial
10 Barcelona, vint històries musicals
11 L'enginy de postguerra. Microcotxes de Barcelona
12 Alimentar la ciutat. El proveïment de Barcelona del segle XIII al segle XX
13 Música, Noucentisme, Barcelona
14 La bandera de Santa Eulàlia i la seva restauració
15 El món del 1714
16 Fabra & Coats fa museu
17 Monestirs urbans en temps de guerra
18 Música, guerra i pau a la Barcelona moderna i contemporània
19 La cartografia medieval i Barcelona
20 Barcelona a l'antiguitat tardana. El cristianisme, els visigots i la ciutat
21 Els jueus a la Barcelona medieval. MUHBA El Call
22 Hagadàs Barcelona. L'esplendor jueva del gòtic català
23 La casa Gralla. El periple d'un monument
24 Primers pagesos BCN. La gran innovació fa 7.500 anys
25 Imatges per creure. Catòlics i protestants a Europa i Barcelona, segles XVI-XVIII
26 La ferida d'Hipercor. Barcelona 1987
27 El port franc i la fàbrica de Barcelona
28 Pere IV. Passatge major del Poblenou
29 Crítica i restitució patrimonial en gastronomia
30 Barcelona capital mediterrània. La metamorfosi medieval, segles XIII-XV

Ajuntament de Barcelona